

Akademisk frihet ved norske institusjoner: Utfordringer, ansvar og tiltak

Akademisk frihet er grunnleggende i ethvert demokrati og er den beste måten å frembringe sann kunnskap på. Akademisk frihet utfordres internasjonalt og nasjonalt, og må derfor bekreftes og stadfestes på daglig basis i møte med aktuelle utfordringer og press. Tilstanden for akademisk frihet forverres globalt.¹ Norge påvirkes av dette. Her skisseres tilstanden og utfordringsbildet for akademisk frihet i Norge, med våre anbefalinger til myndighetene. Hoveddelen er imidlertid viet til hva universiteter og høyskoler selv kan gjøre for å verne om og sikre akademisk frihet og hvordan tillitsvalgte kan bidra til å påvirke dette.

Kort om akademisk frihet

Kjerneprinsippene i akademisk frihet er friheten til å undersøke, undervise, forske og kommunisere vitenskapelige resultater både innenfor og utenfor academia.² Den akademiske friheten skal være særskilt beskyttet ved universiteter og høyskoler, men også vitenskapelig forskning ved andre kunnskapsinstitusjoner må ha et vern som sikrer frihet i forskningsprosessen, konklusjonen og offentliggjøringen. Med denne friheten følger et betydelig akademisk ansvar for å følge faglige standarder og forskningsetiske prinsipper, og for å bidra til samfunnet med kunnskap og saklig argumentasjon.

Akademisk frihet fordrer at institusjonene og de vitenskapelig ansatte er uavhengige av ekstern innblanding og påvirkning. For å sikre dette må de ansatte ha tilstrekkelige ressurser, stillingstrygghet, medvirkning i faglige spørsmål og et vern mot hets og utilbørlig kritikk.

Hvorfor er det viktig med akademisk frihet?

Akademisk frihet er grunnleggende for å sikre samfunnets tillit til forskningsresultater og vitenskapelig kunnskap. Academia har et særskilt ansvar for å dekke samfunnets behov for grunnleggende forskning og utdanning, for å ha en bred kunnskapsberedskap og for å være et kritisk korrektiv til både påstander om virkeligheten og etablerte sannheter. Det avhenger av at institusjonene og de vitenskapelig ansatte er uavhengige og trygge. Akademisk frihet er derfor essensielt for demokratiet, for vårt utdannelsessystem, for bærekraftig utvikling, for det offentlige ordskiftet og for at politiske beslutninger baseres på den beste kunnskapen, belyst fra flere sider.

¹ Se f.eks. Scholars at risk Academic Freedom Monitoring Project (med årlige rapporter: Free to Think) (<https://www.scholarsatrisk.org/actions/academic-freedom-monitoring-project/>) og Academic freedom index (<https://academic-freedom-index.net/>).

² Les mer om akademisk frihet i snl.no: https://snl.no/akademisk_frihet og på Forskerforbundets hjemmeside: <https://www.forskerforbundet.no/var-politikk/akademisk-frihet/a-sta-i-stormen>

Tilstanden for akademisk frihet i Norge

Norge kommer godt ut på internasjonale monitoreringer av akademisk frihet, men det er utfordringer også i Norge og de internasjonale trendene gir grunn til bekymring. Det foreligger ikke gode målinger av tilstanden til akademisk frihet i Norge. Forskerforbundet har imidlertid spurt våre tillitsvalgte ved universiteter og høyskoler om deres oppfatning av ulike sider av akademisk frihet.³ Her kommer det fram at de tradisjonelle frihetene knyttet til forskning, publisering og undervisning jevnt over blir godt ivaretatt (Figur 1). Samtidig mener 40 prosent av respondentene at den akademiske friheten er svekket de siste fem årene. Det er også noen utfordringer knyttet til autonomi, medvirkning og opplæring/bevisstgjøring. Det er dessuten bare et lite mindretall som oppgir at institusjonen har velfungerende rutiner for å ivareta ansatte som utsettes for utilbørlig press eller hets som følge av formidling av forskning og kunnskap.

³ Akademisk frihet og medvirkning ved norske universiteter og høyskoler: Sett fra Forskerforbundets tillitsvalgte ([Skriftserien 2/2024](#)).

Figur 1 Hvordan oppfatter du at akademisk frihet ivaretas på din institusjon, når det gjelder...

Sammen med kolleger fra søsterorganisasjoner i Norden har Forskerforbundet laget en rapport om tilstanden for akademisk frihet i de nordiske landene.⁴ Det står ganske bra til, men det er noen utfordringer:

1. Den kollegiale styringen og akademiske autonomien er svekket.
2. Mer ytre press mot forskningen og krav til ekstern finansiering.
3. Økende politisk kontroll og dreining mot konkret nytteverdi.
4. Usikre ansettelsesforhold.
5. Trakassering og trusler mot forskere som uttaler seg offentlig.

Våre anbefalinger til myndighetene i Norge

På denne bakgrunnen har Forskerforbundet oppfordret myndighetene til følgende:

- Kartlegg tilstanden og sårbarhetene knyttet til akademisk frihet i Norge.
- Gi akademisk frihet grunnlovsværn for å sikre et sterkere og mer varig vern, og for å beskytte den vitenskapelige forskningen utenfor UH-sektoren.
- Innlem prinsippene i UNESCOs anbefaling om status for lærere i høyere utdanning (1997) i nasjonal lovgivning.
- Sikre at høyere utdanningsinstitusjoner er mindre utsatt for politisk og kommersiell påvirkning og har en finansieringsordning som sikrer autonomi og basismidler til egeninitiert grunnforskning.
- Sikre at styringen av de høyere utdanningsinstitusjonene følger prinsippene for kollegial og konsensusbasert beslutningstaking og respekterer de individuelle frihetene til ansatte og studenter.
- Fortsett arbeidet med å redusere uforutsigbarhet og midlertidig ansettelse i den offentlige forskningssektoren.
- Etabler nasjonale rammer for rapportering og undersøkelse av trakassering og trusler mot forskere og forskning.

Et felles-europeisk grep fra institusjonenes side

European University Association (EUA), hvor veldig mange norske universiteter og høyskoler også er medlemmer, har laget et prinsippnotat om hvordan universiteter kan beskytte og fremme akademisk frihet.⁵ Her framhever EUA universitetenes rolle når det gjelder å balansere akademisk frihet med etiske og kvalitetsmessige standarder, og at dette krever en kontinuerlig refleksjon og åpen dialog, spesielt blant universitetsledere. Derfor har EUA laget retningslinjer (guidelines) hvor målet er å

- Skape en institusjonell kultur som verdsetter akademisk frihet.
- Sikre deltakelse fra ulike akademiske miljøer i beslutningsprosesser.
- Beskytte ansatte og studenter mot ytre press og sanksjoner.
- Diversifisere finansieringskilder for å unngå økonomisk avhengighet.
- Utvikle interne retningslinjer, etiske retningslinjer og egne organer for håndtere akademisk frihet.
- Holde jevnlige seminarer og opplæring om akademisk frihet.

⁴ Academic Freedom in the Nordics: Legislation, Practice, Challenges ([A report from Nordic academic trade unions 2024](#)).

⁵ [How universities can protect and promote academic freedom: EUA principles and guidelines](#)

Initiativet fra EUA er et godt utgangspunkt for lokal oppfølging ved hver enkelt institusjon. Her følger derfor noen forslag til hva tillitsvalgte og ledelsen ved akademiske institusjoner kan gjøre for å nå målet om å skape en institusjonell kultur der både prinsippet og utøvelsen av akademisk frihet verdsettes og oppmuntres.

Forslag til tiltak på virksomhetsnivå

De tillitsvalgte og institusjonslederne bør gå sammen om å kartlegge og utbedre forholdene for akademisk frihet ved egen institusjon. Her er noen punkter til oppfølging:

1. En felles institusjonell forståelse av, og kultur for akademisk frihet

- Sørge for at strategier, verdidokumenter, retningslinjer og handlingsplaner har med punkter om hvordan institusjonen skal forsvare akademisk frihet gjennom en konstruktiv og kontinuerlig dialog med myndigheter og andre eksterne aktører for å fremme gjensidig forståelse og tillit.
- Etablere interne diskusjonsfora og andre prosesser for å sikre felles og transparent refleksjon rundt utfordringene med å balansere akademisk frihet med andre institusjonelle mål og verdier
- Bygge en kultur for akademisk integritet ved å opprettholde høye standarder for forskningsetikk, utvikle akademisk uavhengighet og sikre transparente og meritokratiske ansettelses- og opprykksprosesser.

2. Funksjonelle kollegiale strukturer

- Alle akademiske institusjoner må sikre de vitenskapelig ansatte meningsfull deltakelse i institusjonelle beslutningsprosesser, og dermed opprettholde akademisk selvstyre som en bærebjelke i akademisk frihet. Det kan involvere valgte ledere og styrer med fullmakter på alle styringsnivåer.

3. Vern mot press og trakassering

- Etablere rutiner for å beskytte forsknings- og undervisningsmiljøer mot urettmessig ytre press og innblanding,
- Etablere prosedyrer for å beskytte ansatte mot trakassering og trusler, og tilby støtte til de som rammes.

4. God kunnskapsformidling

- Bygge kultur for, og sikre ansatte tid og ressurser til å formidle forskningsresultater og delta i det offentlige ordsiftet
- Utforme en klar politikk for frie ytringer og formidling, gjerne med utgangspunkt i Kierulf-utvalgets [Erklæring om akademisk ytringsfrihet](#).

5. Balansert finansiering

- Jobbe for en finansiering som sikrer grunnforskning, kunnskapsberedskap og systemkritikk, og som sikrer evnen til å balansere ulike – og potensielt motstridende – økonomiske prioriteringer.
- Støtte forskningsmangfold og småskala, nysgjerrighetsdrevet forskning for å opprettholde et bredt spekter av kunnskap og sikre kritisk avstand.

6. Stillingstrygghet

- Redusere bruk av midlertidig ansettelse, og sikre mest mulig langsiktighet i forskning og undervisning.